

MUCSI FERENC

Lenin és a nemzeti kérdés

Európa keletén a megkésett tőkés fejlődés sajátos feltételeket teremtett a nemzeti mozgalmak számára. Az etnikai tekintetben rendkívül heterogén középkori birodalmak fennmaradása elzárta a nemzetállamok kialakulásának útját, gátolta a tőkés társadalom itt is alapvetővé váló osztály-antagonizmusának szabad kibontakozását. A munkásosztály érdekei — ebben a vonatkozásban — azt kívánták, hogy elháruljon az útból ez az akadály, hogy osztályharcának lehetőleg legkedvezőbb feltételeit — többek között — a nemzeti kérdés megoldásával (vagy annak elősegítésével) kialakíthassa.

Századunk elején Kelet-Európának három ilyen nagy birodalma állt még fenn: a Török Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és a cári Oroszország. Mind a három birodalomra — nem lényegtelen eltérésekkel ugyan, de — egyaránt jellemző volt a kereteik közé szorított népek fokozatos, nem egyidejű bekapcsolódása a tőkés fejlődésbe és ennek kísérőjelenségeként szövevényes, az államot kézben tartó nemzettel (vagy nemzetekkel) szemben megnyilvánuló, vagy egymás ellen is irányuló, egyre erősödő nemzeti küzdelme. A három birodalom eltérő sajátosságainak megfelelően három főbb, egymástól eltérő koncepció alakult ki a munkásmozgalomban a nemzeti kérdés megoldására.

Ami a Török Birodalmat, pontosabban szólva: európai részét, a Balkánt illeti, a tőkés rendszer fejlődésének meggyorsítása nyilvánvalóan összekapcsolódott részint a török uralom megdöntésével, részint a felszabaduló kis népek demokratikus összefogásának követelményével. Ez a helyzet alakította ki a Balkán-föderáció eszméjét, amely a balkáni szociáldemokrata pártok általánosan elfogadott programjává vált, fennmaradt a Balkán-háborúk utáni időkben, és a Komintern időszakában sem veszítette el jelentőségét. A nemzeti kérdés jelenlegi jugoszláviai megoldása is kötődik még ezekhez az előzményekhez.

A másik koncepció, amely gyakorlatilag sohasem vált pártprogrammá, de amelynek nagytekintélyű pártvezetők (Otto Bauer, Karl Renner, a szlovén Etbin Kristan) voltak a teoretikusai — az ausztriai „kulturális-nemzeti autonómia” elmélete volt. Ez az elmélet, amely a munkásosztály harcát a nemzeti kérdés vonatkozásában úgy kívánta megkönnyíteni, hogy egy szubjektív-pszichológiai nemzetfelfogásra támaszkodva az exterritoriális (vagy perszonális) nemzeti autonómiát hirdette, hogy ezáltal kapcsolja ki a nemzeti kérdést az osztályharcból. Ez a koncepció azonban elszakította a kultúrát a politikai és a gazdasági élettől — egyrészt, másrészt, mintegy konstituálta „az igazságos nemzeti elkülönülést” s ezáltal megszilárdította a burzsoá nacionalizmust és megbontotta az egy gazdasági-politikai egységben élő munkásság nemzetközi egységét.

Nem véletlen, hogy az Ausztriai SzDP 1899-es brünni kongresszusa nem fogadta el ezt a koncepciót, hanem a területi autonómia alapjára helyezkedett, bár a nemzet autonóm területek szövetségének létrehozásával engedményt tett a „kulturális-nemzeti autonómia” elvének. Ez megnyitotta a kaput a nacionalista tendenciák előtt s a cseh szeparatisták kiválásával megindította az ausztriai szociáldemokráciát a nemzetek szerinti széthullás útján.

A harmadik koncepció, amely Oroszországban, Lenin vezetésével alakult ki, a nemzetek önrendelkezési jogát tekintette kiinduló pontnak az olyannyira bonyolult kelet-európai és elsősorban oroszországi nemzeti kérdés megoldásához. Az OSzDMP volt az egyetlen kelet-európai szocialista párt, amely átvette és a maga programjában alkalmazta a II. Internacionálé 1896. évi londoni kongresszusának a nemzetek önrendelkezési jogára és a proletariátus nemzetközi tömörítésére vonatkozó határozatát.

Lenin ennek magyarázatát abban látta, hogy egyrészt Oroszország volt az a legelmaradottabb kelet-európai ország, amelynek szociáldemokráciája az európai országok korábbi tapasztalataira, az ott már győzelmes marxizmusra támaszkodva alakult ki. Másrészt Oroszország elmaradottsága folytán a szociáldemokrácia — Európától eltérően — a polgári forradalom előtt kezdett kialakulni s kialakulása a forradalom idején is folytatódott, természetes tehát, hogy a polgári forradalom minden kérdésével — így a nemzeti kérdéssel is — az európai szocialista mozgalmaknál behatóbban kellett foglalkoznia. Ennek a helyzetnek még egy lényeges mozzanatára utalt Lenin, jelezve, hogy az oroszországi szociáldemokráciában az önállóság kialakításáért elkerülhetetlenül folyó eszmeipolitikai küzdelem — éppen a marxizmusnak az európai munkásmozgalomban bekövetkezett győzelme folytán nem annyira a marxizmusért folyt, amely már itt is győzött a korábbi irányzatokon (narodnyikok), mint inkább a „majdnem marxista” kispolgári elméletek és irányzatok — az ökonomizmus, a legális marxizmus, majd a mensevizmus és a likvidátorság — ellen. Ebben a harcban kezdett kikovácsolódni a nemzeti kérdés proletár megoldásának lenini koncepciója is. Ebben a küzdelemben világosan nyomon követhetők a harc egyes etapjai.

1. Az *első szakasz* az OSzDMP programjának kialakításáért folyó harc idejére, 1901—1903-ra tehető. A program tervezete, majd maga a program (akkor 7., később) 9. §-a tartalmazta az Orosz Birodalom kötelékéhez tartozó „valamennyi nemzet önrendelkezési jogának elismerését”. Ezt a közvéleményt Lenin ekkor elsősorban „negatív kötelességként” fogta fel, olyan programpontként, amely az önrendelkezés szabadságát gátló önkény, elnyomás ellen irányul s nem tartalmaz kötelezettségvállalást *valamely* nemzet önrendelkezésének támogatására. Ezt az utóbbit a proletariátus számára csak kivételes körülmények tehetik szükségessé, s ennek eldöntése mindig az adott körülmények konkrét mérlegelésén múlik — hangoztatta. Ez a felfogás, amely a párt túlnyomó többségének álláspontja volt, két irányból is ellenzésre talált. Tiltakoztak ellene a lengyel jobboldali szocialisták, a PPS vezetői, akik az önrendelkezés teljes és feltétlen elismerését követelték. Lenin behozta velük szemben, hogy Lengyelország függetlenségének feltétlen követelése az adott feltételek közepette polgári követelés, amely szemben áll a cárizmus ellen szükséges közös harccal, azzal a küzdelemmel, amely nem győzhet valamennyi elnyomott összefogása nélkül.

Szemben állt az önrendelkezési jog követelésével a Bund, az oroszországi zsidó munkásszövetség is, amely átvette az ausztriai „kulturális-nemzeti autonómia” programját, s az OSzDMP programjával szemben, amely a nemzeti

önrendelkezési jog elismerése mellett a közös harc sikere érdekében a munkásszervezetek feltétlen egységét követelte, az oroszországi munkásszervezetek föderatív felépítését, vagyis nemzeti elv szerinti elkülönítését követelte. Az önrendelkezésről szóló programpont elfogadása elleni tiltakozásul a Bund bejelentette kilépését az OSzDMP kötelékéből. Lenin — s nyomában a kongresszus is — sajnálkozással vette tudomásul a Bund (egyébként átmeneti) távozását, de határozottan fenntartotta álláspontját a munkásszervezetek egységének szükségességéről.

A nemzeti önrendelkezési jog ellen — másrésztől — a lengyel forradalmi szociáldemokraták tiltakoztak. A kongresszus programbizottságában Warszawsky és Ganecky—fellépve a PPS nacionalista irányvonalával szemben— azzal vádolták az orosz szociáldemokratákat, hogy a nemzeti önrendelkezési jog követelésével a szeparatisták kezére játszanak, hogy opportunisták, s a programpont törlését követelték. Miután ezt a követelést már a bizottság visszautasította, a kongresszus plénumára a kérdés nem került, a lengyel delegátusok pedig elhagyták a kongresszust.

Az első orosz forradalom idején Lenin többször is visszatért a nemzeti önrendelkezési jog követelésére s a forradalom sikere érdekében az összes elnyomott és nem egyenjogú oroszországi nemzet számára „teljes kulturális és politikai szabadságot” követelt. „Az orosz nép nem vívhatja ki magának a szabadságot — hangsúlyozta —, ha nem harcol más népek szabadságáért.”

A forradalom visszavonulása, az OSzDMP egyesítő kongresszusa idején Lenin előtérbe állította az egyesített munkásszervezetek megteremtésének feladatát. Az egység helyreállítása érdekében Lenin sürgette, hogy gondoskodjanak a különböző nemzetiségű munkások „valamennyi pártszerű érdekének és szükségletének kielégítéséről, számolva kultúrájuk és életmódjuk sajátosságaival is”, mégpedig oly módon, hogy külön konferenciákat szervezzenek, képviselőket adjanak a nemzetiségi munkásoknak az egyes pártfórumokon, külön irodalmi, kiadói, agitációs csoportokat létesítve számukra stb.

2. A nemzeti kérdés helyes, marxista koncepciójának kialakításáért folyó harc második szakasza az első világháborút közvetlenül megelőző évekre tehető. Ezekben az években, mindenekelőtt 1912-ben magasra szökött a nacionalizmus hulláma részint a Balkán-háborúkkal kapcsolatban, részint a Duma-választások kísérő jelenségeként. Mindezzel összefüggésben a Bund és egyes kaukázusi szervezetek, továbbá a lengyel és a lett szociáldemokrata szervezetek részéről is megújultak a támadások az OSzDMP nemzeti programja ellen. Összefonódott a párton belüli küzdelem a likvidátor csoportoknak a központosított pártszervezetet támadó fellépésével is. A nemzeti kérdés elméleti, politikai, kulturális és a párt szervezetére vonatkozó kérdéseinek tisztázása az OSzDMP továbbhaladásának egyik kulcskérdése lett. Ezzel magyarázható, hogy a párt 1913-ban két tanácskozáson is részletesen foglalkozott a nemzeti kérdéssel.

A Krakóban 1913 januárjában megtartott tanácskozás — Lenin szövegezésében — erélyesen fellépett a Bund és a lett szociáldemokraták föderalista törekvései, az oroszországi munkásság cárizmus ellen irányuló közös harcát negligáló akciói ellen s felszólította a pártszervezeteket, hogy küzdjenek a nacionalizmus minden megnyilvánulása ellen és tömörítsék olyan egységes helyi szervezetekbe a munkásságot, amely munkáját „a helyi proletariátus minden nyelvén végzi”. Az egységes — nemzeti ismérvek szerint meg nem osztott — munkásszervezetek létrehozásáért folytatott harcban Lenin részletesen foglalkozott a „kulturális-

nemzeti autonómia” kérdésével, minthogy ellenfelei, elsősorban a Bund vezetői gyakran hivatkoztak az ausztriai példára.

„A kulturális-nemzeti autonómia — mutatott rá Lenin — nem tudja megoldani a nemzeti ellentéteket azáltal, hogy egy »igazságosan« körülhatárolt kulturális területen, állami beavatkozással gondosan és szilárdan elválasztja egymástól a nemzeteket: ellenkezőleg, maga a kapitalista fejlődés töri szét nap mint nap nemcsak kulturális, hanem — ami ennél fontosabb — gazdasági területen is a nemzeti egységet, asszimilál, beolvaszt. A proletariátusnak nem érdeke, hogy ezzel a tendenciával szembe szálljon, ellenkezőleg: támogatnia kell a nemzetek minden természetes, nem az elnyomáson vagy előjogokon alapuló egybeolvadását. A proletariátusnak nem az a feladata, hogy harcoljon a nemzeti fejlődésért, hanem az, hogy küzdjön mindenfajta nemzeti elnyomás *ellen*. Ezt a határt lépik át a »kulturális-nemzeti autonómia« képviselői, amikor csatlakoznak a nemzeti kizárólagosság burzsoá platformjához, amely a legfőbb forrása a burzsoá nacionalista ellentétek kiuttalanságának.

S a „kulturális-nemzeti autonómiának” ezt az elméletét, amely — írta Lenin — Ausztriaiában jórészt irodalmi elképzelés maradt, Oroszországban felkapták az összes zsidó polgári pártok és munkásszervezetek, a nem-orosz baloldali eszerek stb. „Az elmaradott Oroszország úgyszólván példázza azt — írta —, hogy a nyugat-európai opportunizmus bacillusai miként hoztak létre egész *járványokat* a mi vad talajunkon.”

1913 szeptemberében tartották meg a párt másik konferenciáját a Krakkó melletti Poronyinban. Itt újabb határozatot fogadtak el a nemzeti kérdéstről, amely részletesebben körvonalazta a párt álláspontját. A határozat első pontja a nemzeti kérdés következetes polgári-demokratikus megoldásának feltételeit így fogalmazta meg: minden nyelv és nemzet teljes egyenjogúsága, a kötelező államnyelv eltörlése, az oktatásnak a helyi lakosság nyelvén való megszervezése, egy alaptörvényben minden nemzeti előjog eltörlése és minden nemzeti kisebbségi jog védelme, önkormányzattal rendelkező autonóm területek létrehozása, amelyeket a helyi lakosság alakít ki a gazdasági és nemzeti ismérvek figyelembevételével. A határozat elutasítja a „kulturális-nemzeti autonómiát” s a különböző nemzetiségű munkások egységes szervezetekben való tömörítését követeli. Az Oroszországban élő valamennyi nemzet önrendelkezési jogának, vagyis önálló állam alakítására vonatkozó jogának feltétlen elismerését a határozat általában mind a demokratikus fejlődés, mind pedig az orosz nemzet demokratikus fejlődése feltételének nyilvánította. Leszögezte egyben, hogy az önrendelkezés joga nem azonos a tényleges különválás célszerűségével: a különválást mindig az egész társadalmi fejlődés s ezen belül a szocialista proletariátus osztályérdekei szemszögéből kell megítélni.

A poronyini határozatokat Lenin több cikkében és előadásában bővebben is kifejtette. Az orosz polgári pártok képviselőivel folytatott éles polémiában utasította vissza a kötelező államnyelv követelését: védelmezte az önrendelkezési jog nem kulturális, hanem az állami elszakadás jogát is magába foglaló politikai értelmezését; egyben azonban többször is visszatért arra a gondolatra, hogy az elszakadás jogának követelése nem a tényleges különválást hirdeti, hanem a teljes demokratizmus megteremtését. Az öntudatos munkások, hangsúlyozta több alkalommal is Lenin, tisztában vannak a nagy államok s nagy munkástömegek tömörítésének előnyeivel a demokrácia és az osztályharc szempontjából s *egyébként* — *egyenlő feltételek esetén* a marxista számára mindig előnyösebbek a nagy államok, mint a kicsinyek — s éppen ezt szolgálja az önrendelkezési jog követelése.

Az önrendelkezési jog fogalmának tisztázását szolgálta Lenin nagyfontosságú műve: A nemzetek önrendelkezési jogáról, amely az önrendelkezési jogot „balról” támadó lengyel szociáldemokraták, mindenekelőtt Rosa Luxemburg nézeteit bírálta. Elsősorban is Luxemburnak azzal a tételével szállt vitába, amely illuzórikusnak minősíti a nemzetek önrendelkezési jogának gyakorlati megvalósítását s ezért feleslegesnek tartja hirdetését is, Lenin bebizonyította, hogy Európa keletén és Ázsiában a polgári fejlődés még csak most indult meg, s feltétlenül szükségessé teszi a nemzeti mozgalmakban rejlő demokratizmus felhasználását a minél szabadabb tőkés fejlődés érdekében. Luxemburnak azzal az érvével szemben, hogy Ausztriában sem követeli a szocialista párt a nemzeti önrendelkezési jogot, Lenin figyelemreméltó ellenvetést tett — bár ebben az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyainak inkább pozitív mozzanatait emelte ki. Ausztriában, mondta Lenin, először is, 1848—1867 között lezajlott a polgári forradalom, legális marxista párt működik, nincs talaja az olyanfajta forradalmi kitéréseknek, amelyek egyik velejárója önálló nemzeti államok alakulása lehetne. Másodsor, az Ausztriában uralkodó nemzet, a német, 1866 következtében véglegesen kiszorult az egységes német birodalomból, tehát érdekelt az adott állam fenntartásában; a magyarok önálló államalapítási kísérlete pedig 1849-ben szenvedett vereséget. Az a rendkívül sajátos helyzet alakult ki a magyarok, majd a csehek részéről is, hogy az Ausztriától való elszakadás tendenciája helyett az egybetartozás igénye kerekedett felül éppen a nemzeti függetlenség védelmében, amelyet a szomszédban levő erősebb ragadozók teljesen széttiporhatnának. Ennek a helyzetnek lett a következménye a dualista államrendszer, amely most — írta Lenin 1913 őszén — általakulóban van a trialista: német, magyar, szláv rendszerűvé.

Oroszország helyzete ezzel szemben mind a nemzeti elnyomás mérve, mind az elnyomott nemzetek gazdasági helyzete és területi elhelyezkedése, továbbá Oroszország egész politikai struktúrája következtében is megköveteli az önrendelkezési jog következetes hirdetését a már említett megszorítással: nem azonosítva a jogot annak célszerűségével.

Lenin külön is hangsúlyozza ebben a munkájában, hogy a proletariátusnak érdeke minden demokratikus nemzeti mozgalom támogatása, minthogy valamennyiben van az elnyomás ellen irányuló általános demokratikus tartalom, de szigorúan el kell különíteni belőle a nemzeti kizárólagosságra való törekvést (a lengyel nemzeti mozgalom esetében például az ukrán- és zsidóellenességet).

Közvetlenül az első világháború előtti hónapokban — főként a tiszaezlári ügyre kísértetiesen hasonlító kijevei Bejlisz-ügy következtében — Lenin törvénytervezetet fogalmaz a Duma bolsevik frakciója számára, amely a zsidók jogainak korlátozása ellen emel szót s mindenfajta állampolgári egyenlőtlenség megszüntetését követeli. Ezt követően Lenin a nemzetek egyenjogúságáról s a nemzeti kisebbségek védelméről címmel újabb törvénytervezetet állított össze, amelynek főként agitatív jelentőségét emelte ki akkortájt írt leveleiben: a törvénytervezet támadja és leleplezi az oroszországi nemzeti-nemzetiségi elnyomást s egyben a kulturális-nemzeti autonómiával szemben is pozitív megoldási javaslatokat tartalmaz — az 1913-ban hozott határozatok szellemében. Az első világháború kitörése nemcsak e javaslatok benyújtását akadályozta meg, hanem gyökeresen új helyzetet teremtett a demokráciáért s a szocializmusért folytatott harc számára is.

3. A háborúval új szakaszba lépett a nemzeti kérdés lenini koncepciójának kimunkálásáért folytatott küzdelem is. Lenin egyik első lépése ebben a

vonatkozásban a „haza védelme” hazug jelszavának leleplezése volt. A Bernben élő bolsevikok csoportja, majd az egész bolsevik párt elfogadta határozati javaslatát, amelyben megállapította, hogy a háború imperialista jellegű mind a két hadviselő fél részéről, tehát a demokrácia s a munkásság érdekei egyaránt azt kívánják, hogy leleplezzék a háború ál-nemzeti jellegét s az osztályharcot a saját kizsákmányolók ellen folytassák. A kiáltvány a cári Oroszország háborús veresége mellett foglalt állást, mint olyan megoldás mellett, amely a leginkább előmozdíthatja az oroszországi demokrácia megszületését s ezzel a munkásosztály harcának szabadabb kibontakozási lehetőségét.

A hazaárulás azonnal feltámadó vádjával szemben írta meg Lenin híres cikkét a nagyoroszok nemzeti büszkeségéről, amelyben hitet tett az orosz nép haladó, forradalmi hagyományai mellett. Kifejtette, hogy Oroszország igazi szabadsága elképzelhetetlen a cárizmus, az imperialista orosz burzsoázia veresége nélkül; ezért az orosz proletárok akkor védelmezik igazán hazájukat, ha e legrosszabb ellenségeik ellen harcolnak, mert felszabadulásuknak ez a feltétele. Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom — idézte Marxot és Engelist az orosz nép akkori helyzetére vonatkoztatva. Hangsúlyozta egyben, hogy a szocialisták természetesen nem hívei a kisállami partikularizmusnak, de az oroszországi tőkés fejlődés legszabadabb útja a nem-orosz népek felszabadulásán át vezet — s ilyen értelemben az orosz proletárok érdeke egybe esik a nagyoroszok nemzeti érdekeivel. Ez azonban megköveteli minden nép szabadsághoz való jogának teljes elismerését.

Az imperialista háború tényéből Lenin 1915—1916-ban írott műveiben azt a nemzeti kérdésre vonatkozó újabb következtetést vonta le, hogy az imperializmus a világ népeinek a nagy hatalmak egy kis csoportja által való fokozódó elnyomásának korszakává vált, s ebben a helyzetben az imperializmus ellen irányuló nemzetközi szocialista forradalom nem képzelhető el a nemzetek önrendelkezési jogának immár *világnéretű* elismerése nélkül. A nemzeti kérdés lenini koncepciója ezzel végképp kilépett Oroszország határai közül s jelentősége és hatása mindinkább nemzetközivé bővült.

Mindez a legszorosabban összefüggött Lenin ekkor érlelődő imperializmus-elméletével s az abból logikusan kinövő forradalom-elméletével. Az imperializmus elleni forradalom sikere megköveteli — hangoztatta —, hogy a proletariátus felszarkoztasson, egyesítsen minden demokratikus erőt, minden antiimperialista mozgalmat. Radekkel, Pjatakovval és Rosa Luxemburggal vitázva, akik a nemzeti önrendelkezési jog követelését éppen az imperializmus korában elavultnak minősítették, sőt szembeállították azt a kapitalizmus ellen vívott közvetlen proletárharcral, Lenin több nagyfontosságú tanulmányban fejtette ki a maga álláspontját. Tanulmányain, ekkor írt cikkein végigvonul az az alap gondolat, hogy a szocialista forradalomhoz vezető út a demokráciáért — s a demokrácia olyan attributumának, mint a nemzeti önrendelkezési jognak az elismertetéséért — folytatott küzdelmeken át vezet. Minden demokratikus jog megvalósulása előbbre viszi a szocialista forradalom ügyét, hangsúlyozta Lenin, jobb feltételeket teremt a harcoló proletariátus számára. A nemzetek nem egyenlők, s főleg nem azok az imperializmus korában. Vannak elnyomó és vannak elnyomott nemzetek. A proletariátus akkor segíti elő a világimperializmus elleni harcot, ha küzdelmet indít az ellen, hogy a „saját” burzsoáziája idegen népeket, gyarmati népeket tartson elnyomása alatt, vagyis, ha követeli e népek önrendelkezési jogának elismerését. Arra a gyakori ellenvetésre, hogy ilymódon a kismemzeti nacionalizmust támogatja, Lenin kifejtette, hogy az elszakadás szabadsága nem maga az elszakadás, s a nagy gazdasági-politikai egységek fenntartása

természetesen érdeke a proletariátusnak, de nem imperialista módon, nem úgy, hogy a „saját” imperialista koncentrációkat kiáltjuk ki haladónak a nemzeti felszabadulással szemben. A nemzetek egyesítéséhez csakis önrendelkezési jogok elismerésén át visz az út.

A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga címmel Lenin fogalmazásában a Szocialdemokrat című lap szerkesztősége is nyilatkozatot tett közzé, amelyben a nemzeti kérdésben alkalmazandó szocialista taktika kérdésében a világ országait három fő csoportra osztotta: a nyugati fejlett tőkés országokra, amelyek proletariátusának a gyarmatok felszabadításáért kell küzdeniük, kelet-európai országokra (Ausztria, a Balkán és főként Oroszország), ahol a munkásság feladata a nemzeti önrendelkezési jog követelése mellett a proletárok nemzetközi tömörítése, s végül a félgymarmati-gyarmati országokra, ahol a proletariátusnak a forradalmi nemzeti-felszabadító mozgalmak támogatása a kötelessége. A nyilatkozat a nemzeti önrendelkezés kérdésében 1896-ban elfogadott Internacionálé-határozatnak ebben a szellemben való kiegészítését javasolta, hozzátéve, hogy ezt a küzdelmet, mint minden demokratikus küzdelmet, természetesen alá kell rendelni a burzsoá kormányok megdöntéséért folytatott közvetlen szocialista harcnak. Lenin ebben az időben — a kisnemzeti nacionalizmus vádját is elhárítandó — többször hangsúlyozta, hogy a demokrácia egyes kérdései korántsem abszolutumok, hanem részei a demokratikus és szocialista világmozgalomnak. Lehet, mondta, hogy a rész ellentmond az egésznek, akkor el kell vetni.

Bucharinnal, Pjatakov újabb cikkeivel, egyes holland, svájci és skandináv baloldaliakkal vitatkozva, Lenin 1916 folyamán is többször kénytelen védelmezni a nemzeti önrendelkezési jog elvét azokkal az érvekkel szemben, amelyek ill. akik a nemzeti önrendelkezési jogot összekapcsolták a „honvédelemmel”, vagy az imperialista háború tényéből a demokráciáért folytatott küzdelem hiábavalóságát olvasták ki, vagy a tőkés gazdaság integrációs folyamataiból a nemzeti függetlenség elavultságát vezették le. Az utóbbi nézeteket Lenin a marxizmus karikatúrájának nevezte és valamiféle új, „imperialista ökonomizmus” kiindulópontjának minősítette. Pjatakovnak azt a kitételét, hogy az önrendelkezés a kapitalizmusban lehetetlen, a szocializmusban pedig felesleges, Lenin a demokrácia megnevelésének minősítette. A szocializmus lehetetlen demokrácia nélkül kettős értelemben is — fejtette ki Lenin. 1. A proletariátus nem valósíthatja meg a szocializmust, ha nem készül fel rá a demokráciáért folytatott harcával; 2. a szocializmus nem tartható fenn s nem vezethet el az állam elhalásához demokrácia nélkül. A szocializmus győzelme után a népek politikai önrendelkezése ezért mindenképpen megvalósul, ha a kapitalizmusban erre valóban nincs is mindig lehetőség. S a megvalósult önrendelkezésben válik igazán lehetővé a politikai formák, az államépítés tapasztalatainak sokfélesége, s ez lesz az alapja a kulturális élet sokszínűségének, gazdagságának, a népek önkéntes közeledésének és egybeolvadásának. Ez a folyamat mindaddig tart, amíg be nem fejeződik az állam elhalásának folyamata. Ennek a gondolatnak az aktualitására, amelyben egybekapcsolódik az állam elhalása a nemzetek közeledésével és egybeolvadásával, aligha kell külön is felhívni a figyelmet. Tartalmát, a belőle levonható konzekvenciákat a gyakorlatban azonban mintha mégsem gondoltuk volna végig.

4. A februári győztes forradalom új lendületet adott a nemzeti mozgalmaknak Oroszországban. Mindenekelőtt a finn és az ukrán mozgalom kapott nagyobb erőre s velük szemben az Ideiglenes Kormány a régi elnyomó politikát folytatta.

Lenin már áprilisi téziseiben a leghatározottabban fellépett az Oroszországban elnyomott népek szabadsága mellett. Ez az időszak — februártól októberig — külön szakasznak tekinthető a lenini nemzeti program fejlődésében, amennyiben Lenin még egy lépést tett előre a nemzeti önrendelkezési jog gyakorlati megvalósításának kidolgozása felé. Áprilisi téziseiben az önrendelkezés szót új kifejezés: a különválás foglalja el, hogy még nagyobb nyomatókat adjon a nemzeti felszabadító mozgalmak jelentőségének a forradalmi, de a korábbi imperialista zsákmányt még imperialista módon védelmező Oroszországban. Ezt követően a pártkongresszusa ebben a módosított fogalmazásban lényegében megismételte az 1913 nyarán a nemzeti kérdésben elfogadott határozatot, de külön felhívta a figyelmet az imperializmus által előidézett súlyos ellentmondásokra, a nemzeti ellentétek kiéleződésére, s a következetes demokratizmusért folytatandó harc fontosságára.

Lenin 1917 áprilisában—májusában — miután megérett benne a felismerés, hogy a szocialista forradalom nem egyidőben, valamennyi főbb tőkés országban fog győzni, hanem csak egynéhányban, sőt a legvalószínűbb, hogy legelőbb éppen Oroszországban — a párt programjának e célra való átalakítását készíti elő, s a nemzeti kérdésre vonatkozó pont kibővítését is javasolja. Tervezetében minden nép szabad különválási és önálló államalkotási jogát követeli; leszögezi, hogy az orosz nép köztársasága más népeket vagy nemzetiségeket közös állam létrehozására nem erőszakkal, hanem kizárólag önkéntes megegyezés alapján vonzhat magához; s a világ munkásainak egysége és testvéri szövetsége nem tűri meg a más népeken elkövetett közvetlen vagy közvetett erőszakot.

Lenin ehhez hozzáfűzte, hogy amennyiben a proletariátus Oroszországban meghódítaná a hatalmat, a különválás jogát azonnal elismerné mind Finnország, mind Ukrajna, Örményország és minden más, a cárizmus illetve az orosz burzsoázia által elnyomott nemzet számára.

Különösen a finn autonómia-mozgalom idején, 1917 májusában—júniusában alkalmazta Lenin a gyakorlatban is az áprilisi téziseiben s a párt VII. konferenciáján is meghirdetett elveket. Az Ideiglenes Kormány megegyezést hirdet Finnországgal — írta Lenin. — De megegyezni csak egyenjogúak tudnak. Előbb el kell ismerni Finnország jogát a különválásra, s csak azután lehet keresni a megegyezés útját.

A különválásnak ez a következetes képviselője egyáltalán nem mondott ellent a nagy egység fenntartására vonatkozó célkitűzéseknek. Minél szabadabb az elválás — hirdette Lenin —, annál kevésbé következik be, s ha bekövetkezik is, a különválás rövidebb időre szól, könnyebb lesz az önkéntes egyesülés egy vagy gazdasági egységé.

5. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után Lenin s a bolsevikok előtt az a feladat állt, hogy a szocialista társadalom talaján rendezzék a népek egymás közti kapcsolatát. A nemzeti kérdés lenini koncepciójának fejlődésében ezt az időszakot tekinthetjük az utolsó szakasznak, amelynek során kialakultak a nemzeti kérdés egy államon-államszövetségen belüli megoldásának máig is fennálló formái és módszerei.

Lenin a háború előtt többször is kifejtette, hogy a nemzeti kérdés rendezésének legalkalmasabb államszervezeti formája a demokratikus centralizmus megvalósulása lenne. A demokratikus centralizmus széleskörű helyi autonómiával és önkormányzattal párosult volna. Ezek keretében — központi alaptörvények garanciája mellett — a nemzeti önrendelkezés demokratikus módon megvalósíthatónak látszott. A forradalom időszakában azonban ez az álláspont

megváltozott s Lenin maga is az orosz, ukrán stb. szovjet köztársaságok szövetségének formáját fogadta el a nemzeti kérdés rendezésére, de az önálló államisággal nem rendelkező kisebb népek, nemzetiségek számára továbbra is fenntartotta a lehető legteljesebb önkormányzatot és a legszélesebbkörű autonómiát. Lenin az államszövetséget — olyan feltételek mellett, amelyek indokolttá teszik a komoly nemzeti különbségeken alapuló politikai elkülönülést — elfogadhatónak, sőt a demokratikus centralizmussal megférőnek tekintette. A föderáció valóban demokratikus rendben — írta 1918 tavaszán —, számos esetben csak átmeneti lépés a valóban demokratikus centralizmus felé. A polgárháború befejeztével azonban — a honvédelem és külügyek közössége mellett s a gazdasági egység fenntartásával — éppen ez az átmenetinek tekintett forma szilárdult meg.

Ebbe nyilván belejátszott az a megfontolás, amit Lenin már Október előtt is többször hangoztatott, a forradalom győzelme után pedig csaknem valamennyi, a nemzeti kérdéssel kapcsolatos megnyilatkozásában visszatérő motívummá vált, az ti., hogy a kapitalizmusban elnyomott népek felszabadulásuk után is sokáig megőrzik a volt elnyomó nemzet iránt érzett ellenszenvüket, hogy a volt elnyomó nemzet proletárjainak csak nagyfokú óvatossággal és türelemmel lehet bizalmat nyerniük, nem szabad megsérteniük a volt elnyomott népek nemzeti érzéseit stb.

Belejátszottak — feltehetően — azok a törekvések is, amelyeket Sztálin 1922-ben az ún. autonomizálás programtervezetével képviselt. Ennek az volt az alap gondolata, hogy az egyes szövetségi köztársaságok lépjenek be az orosz föderációba s azon belül kapjanak autonómiát. E centralizáló, „nagyorosz” színezetű törekvések ellen Lenin a leghatározottabban fellépett s 1922 szeptemberében a Politikai Bizottsághoz küldött levelében a szovjet köztársaságok szövetségének létrehozását javasolta — lényegében abban a formában, amelyben ez a szövetség ma is fennáll.

Lenin levelében a tényleges nemzeti egyenlőség szocialista körülmények között való megvalósításának még egy, korábban nem megfogalmazott feltételére hívta fel a figyelmet. „Az elnyomó, vagy úgynevezett »nagy« nemzet internacionalizmusának nemcsak abban kell állnia — írta —, hogy tiszteletben tartja a nemzetek formai egyenlőségét, hanem olyan egyenlőtlenségben is, amely az elnyomó nemzet, a nagy nemzet részéről ellensúlyozná az életben ténylegesen kialakuló egyenlőtlenséget.” Ez a szocialista demokratizmus következetes végig gondolása, annak a már korábban kifejtett lenini gondolatnak a gyakorlati jellegű megfogalmazása volt, amely már a háború idején valamennyi nemzet szocialista önrendelkezését vázolta fel, mint az állam elhalásával összefüggésben a nemzetek önkéntes közeledésének és egybeolvadásának feltételét és egyedül helyes útját.

*

Kelet-Európa népeinek túlnyomó többsége ma már szocialista társadalmi rendben él. Kialakult a szocialista országok világrendszere, amely számos új elemmel gazdagította, módosította a nemzeti kérdés szocialista megoldásának elméletét és gyakorlatát egyaránt. A szocialista világrendszerben élő népek, államok kapcsolataira, egységük, önkéntes közeledésük kimunkálására azonban — meggyőződésem szerint — ma is irányadók Lenin 1920-ban mondott szavai:

„Mindaddig, míg a népek és országok között nemzeti és állami különbségek vannak — márpedig ezek a különbségek még a proletariátus világméretekben történő megvalósulása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni —, a

világ kommunista munkásmozgalmának egysége nem a különféleség kiküszöbölését, nem a nemzeti különbségek megszüntetését . . . , hanem a kommunizmus alapelveinek . . . olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a *részekben helyesen módosítja*, azokat a nemzeti és nemzeti-állami különbségekhez hozzáalakítja, hozzáalkalmazza. Felkutatni, tanulmányozni, megkeresni, kitálalni, felismerni minden egyes országban a nemzeti sajátosságokat, a nemzeti szempontból jellegzetes mozzanatot, amely az *egységes* nemzetközi feladat *konkrét megoldására* . . . vezet, ez a jelen történelmi pillanatban a fő feladat.”